

GÖÇMEN ÇOCUK VE ERGENLERİN EĞİTİM ENGELLERİ, PSİKOLOJİK SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hüseyin Buğra KARAMAN¹, Sefa BULUT²

Özet

Bu çalışmanın amacının göç ve travma kavramlarının incelenerek, zorunlu göçe tabi olan aileler ve çocuklarının yaşadıkları sorunların, eğitim ortamına nasıl yansıdığı ve bunların nasıl tedavi edilebileceğinin incelenmesidir. Bunun için daha önce zorunlu göç sonucu eğitimde oluşan problemler ve nasıl tedavi edilebileceğine ilişkin olan yapılmış araştırmalar incelenmiş ve derlenmeye çalışılmıştır. Araştırmaların sonuçlarına göre öne çıkan eğitim sorunları ve nasıl önlemler alınabileceği; tedavi sistemlerinin kullanılmasında önemli olan faktörler ortaya konulmuştur. Bu tedavi sistemlerinin içeriği anlatılarak, okul temelli veya ruh sağlığı alanında uygulanabilecek tedaviler açıklanmıştır. Okul ortamlarında göç etmiş çocuklarla çalışan psikolojik danışmanlar, öğretmenler ve idareciler olarak ruh sağlığı ile ilgili olarak yapabilecekleri çalışmaların neler olduğu açıklanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde çocuk ve ergenlerin göç öncesi, göç sırası ve sonrası yaşadıkları Travmatik olayların, travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete, depresyon gibi bozukluklara yol açabildiği, eğitim ortamlarında bu durum ile karşılaştığında yapılabilecekler ve yaşanan bozukluklarla çalışılırken uygulanabilecek tedavi sistemlerinin nasıl uygulanabileceği açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Göç, Travma, Göçmen çocuk ve ergen, Eğitim sorunları, Tedavi seçenekleri

¹ Yüksek. Lisans. Öğrencisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, e-posta: hbugrakaraman@gmail.com

² Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü e-posta:sefa.bulut@ihu.edu.tr

AN INVESTIGATION OF EDUCATIONAL OBSTACLES, PSYCHOLOGICAL PROBLEMS AND SOLUTION PROPOSALS OF MIGRANT CHILDREN AND ADOLESCENTS

Abstract

The aim of this study is to examine the concept of “migration” from the lense of its psychological impacts on mental health. Also this study will try to understand how children and parents who have been forced to migrate face challenges and problems in the educational processes and their treatment approaches. In order to understand this whole process, literature about the educational problems caused by the forced migration and treatment methods have been compiled and exhaustedly investigated. The outstanding educational problems, workable precautions and the factors that effect the treatment process have been uncovered with regard to the results of the researches. The content of these treatment systems is explained and the treatments that can be applied in the field of school-based or mental health are explained. Psychological counselors, teachers and administrators working with children who have migrated in school settings can explain what they can do about mental health. When the results are examined, it is explained that traumatic events experienced before and after migration may lead to aniyti, depression and other related mental health issues.

Keywords: *Migration, Trauma, Migrant children and adolescent, Educational problems, Treatment options*

Giriş

Tarih boyunca insanlar bir takım sebepler ile göç etmiştir. Dönemsel olarak da incelendiği zaman göçün sürekli var olduğu görülmektedir. Verimli arazilere yerleşme, savaşlar, imkanı daha iyi olan bölgelere yerleşme, eğitim, sağlık gibi bir çok durum insanların göç etmesine neden olmuştur. Göç arzu edilen yerlere yerleşmeyi içinde barındırırken bir yandan da istenilmeyen durumlar sonucu da oluşabilmektedir. Bu istenilmeyen durumlar insanlar üzerinde olumsuz bir takım psikososyal etkilere neden olabilmektedir.

Göç, bireylerin yaşadıkları fiziksel çevrelerinden zorunlu ya da kendi istekleriyle yaptıkları geçici veya kalıcı yer değiştirmesidir (Aker, Ayata, Özeren, Buran ve Bay, 2002). Bireylerin yaşadıkları ülkelerdeki toplumsal ve ekonomik sonuçlarına göre göç karşımıza çıkabileceği gibi göç de bu sonuçlara neden olabilmektedir (Aker, 2003). Göç etmenin nedenlerini incelemek istersek karşımıza çeşitli faktörler çıkabilmektedir. Fiziksel, sosyal, kültürel çevrede olan bu değişimler bireyleri olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir (Gün ve Bayraktar, 2008). Bireylerdeki bu etkilenmenin olumlu ya da olumsuz olması göçün isteğe bağlı ya da zorunlu olması yönüyle etkili olabilir. Ortaya çıkan psikososyal sorunlar, uyum problemleri, ruhsal sağlık sorunları da zorunlu göç sonucu ortaya çıkabilecek sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada da göç ile ilgili olarak, göç türleri, eğitimde çocuk ve ergenlerin karşılaşılabilecekleri problemler ele alınmıştır. Çocuk ve ergenlerin göç sonrası karşılarına çıkabilecek olan travma sonrası stres bozukluğu ve diğer bozukluklar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Göç öncesi, sırası ve sonrası oluşabilecek problemlerin çocuk ve ergen ruh sağlığına olası etkileri ve eğitim ortamlarında bu çocuklarla çalışırken yapılabilecek çalışmalar konusunda bir çerçeve oluşturulmak istenmiştir.

Bu amaçla göç kavramları açıklanmış, çocuk ve ergenlerin ihtiyaçları üzerinde durulmuştur. Yeni yerleşilen yerde sosyal çevre ve eğitim ile ilgili olarak karşılaşılabilecekleri sorunlar sıralanmıştır. Okul temelli ve ruh sağlığı hizmetleri ile ilgili olarak yapılabilecek müdahale çalışmaları ile göç eden çocuk ve ergenlerin ruhsal sağlıklarının korunması için yapılabilecek olan çalışmaların neler olduğu üzerinde durulmuştur.

Zorunlu Göç

Zorunlu göç devletlerin sosyal, ekonomik, toplumsal yaptırımları sonucu bireylerin istekleri dışında yer değiştirmesidir (Aker, 2003). Zorunlu göç kelime anlamına bakıldığı zaman bile karşılaşılabilecek sorunlar için bizlere ışık tutmaktadır. İstemli göçe bakıldığı zaman bireyler daha iyi yaşam şartları için istedikleri bölgeleri tercih ederken zorunlu göçte böyle bir durum yoktur. Sonuçları anlamında zorunlu göçe bakıldığı zaman başlı başına Travmatik olaylardan birisidir (Aker, 2003). Araştırma sonuçlarına bakıldığı zaman zorunlu göç işkenceyle benzer etkiye sahip olabilmektedir (Aker, 2003). Zorunlu göç sonucunda karşımıza mülteci, sığınmacı ve geçici koruma gibi statüler çıkmaktadır.

Mülteci statüsü, ırkı, dini, siyasi görüşleri nedeni ile kendi ülkesinde zulüm görmekten korkan ve kendi ülke sınırları dışında olan Birleşmiş Milletler koruması kazanmış kişilerdir (Göç Terimleri Sözlüğü, 2009). Sığınmacı bir ülkeye mültecilik başvurusunda bulunmuş ve başvuru sonucunu bekleyen kişilere karşılık gelirken, geçici koruma kitlesel bir göç olayı sonucunda ortaya çıkan bir statü olarak karşımıza çıkmaktadır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2009).

Göç zorunlu ya da kişinin kendi isteğiyle olsun sonuçlarına bakıldığı zaman uyum problemleri, ruhsal sorunlar gibi problemlere neden olabilmektedir. Etkilenme her yaş için ayrı olabilmekle beraber çocuk ve ergenler için sonuçları daha büyük olabilmektedir.

Bireylerin göç ettikleri yerlere uyumunu zorlaştıran faktörler içerisinde yeni bir çevreye gelme, eski arkadaşlıkların kaybedilmesi gibi nedenler olabilir. Ancak temel olarak baktığımız zaman eski çevresiyle yeni çevresi arasındaki uyum bireylerin de yeni geldikleri yerlere olan uyumlarını kolaylaştırıcı etkene sahip olabilmektedir (Tuzcu, 2013). Yapılan bir diğer çalışmada ise ergenlerin sosyal destek sistemleri incelendiğinde ergenlerin verdikleri cevaplarda kendilerine en yakın hissettiği kişilerin ailesinden kişiler olduğu görülmüştür (Gün, 2008). Bu yüzden yeni yerleşilen yerde uyumu sağlama konusunda ailelere büyük görevler düşmektedir.

Savaşlar, iç savaşlar gibi nedenlerle gerçekleşen göç hareketleri sonucu ergenler hem çevre değişikliği hem kayıplar hem de gelişimsel problemleriyle

baş başa kalabilirler. Ergenlerin yaşadıkları kayıplar içerisinde aileden bir üyenin kaybının olması durumu da travmaya yol açabilmektedir (Papageorgiou, Frangou-Garunovic, Ilordanidou, Yule, Smith and Vostanis, 2000). Aynı çalışma da değinilen diğer ruhsal sorunlar ise depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğudur.

Sosyal destek sistemleri, okulların zihinsel sağlık hizmetlerinin ergenlerde depresyonu azalttığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sorunlarla ilgili çalışmaların yapılmaması ergenlerin ileriki yaşamlarında da onları olumsuz etkileyebilmektedir (Papageorgiou, 2000). Yapılan bir çalışmada depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu yaşanma sebeplerinin yaş, kalacak yer, ailesel kayıplar ve ekonomik zorluklara bağlanmıştır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, ergenlerin çocuklara göre depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu puanlarının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aile üyelerinden birini kaybeden çocuk ve ergenlerde bu tanı grubu yine yüksek skorlar almıştır. Barınacak yer bulma ve bu konuda gerekli yerlere başvuru süreci ergenlerde depresyon puanlarının yükselmesine neden olurken, ailenin finansal sorunları yine ergenlerin depresyon düzeylerinin yükselmesine neden olmaktadır (Heptinstall, Sethna, Taylor, 2004). Bu yüzden sosyal destek sistemlerinin, profesyonellerin bu bireylerle ilgili çalışmalar yürütmeleri bu bireylerin yaşamları için çok önemli bir noktada olabilmektedir. Özellikle travma sonrası stres bozukluğu semptomları gösteren çocuk ve ergenlerin akıl sağlığı kurumlarına yönlendirilmesi onların sosyal hayatlarındaki fonksiyonlarının artmasında çok önemlidir. Bu semptomları gösteren çocuk ve ergenlerin bu kurumlar ile arasında bazı engeller olabilmektedir. Bu engeller barınacak yer bulamama ve acil servis çalışanlarının bu çocuk ve ergenleri kabul etmemesi gibi engellerdir (Heptinstall, 2004).

Göçmen Çocuk ve Ergenlerin Yaşadıkları Eğitim Problemlerinin Nedenleri

Aile

Ailelerde yaşanan temel sorunlar olarak karşımıza ilk başta okula ve okul içindeki ilişkilere bu ailelerin tam olarak girmedikleri çıkmaktadır. Bunun nedenleri olarak ise dil bilmemek önemli bir faktör olarak sunulmuştur. Ancak

ailelere ve çocuklara yönelik yapılan seminerler sonucunda bu durumda önemli ilerlemeler kaydedildiği vurgulanmıştır. Öğretmenlerin bu çocukların yönlendirilmesinde bu konudaki tecrübelerinin önemi vurgulanmıştır (Bacakova ve Closs, 2013).

Ailelerin, okulların verdiği ruh sağlığı hizmetlerini reddetmesi de ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunun nedenleri ise bu hizmetleri almanın utanç verici bir şey olarak görmeleri, ekonomik sorunlar, okulu kaybetme korkusu ve dil engelleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Mace, Mulheron, Jones, Cherian, 2014). Bunların yanında ailelerin çocukları için bir diğer çekincesi asimilasyon konusunda olmaktadır. Bunun için Amerika'da yaşayan Türk ailelerin hep bir arada bulunup kendi kültürlerini belirli aktiviteler ile çocuklarına aktarmaya ve yaşatmaya çalıştıkları bu sayede bu korkunun biraz olsun aşılma çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Bal ve Arzubagia, 2014).

Akademik başarı konusunda ise ailelerin bazı değişkenler ile ele alındığı bir diğer çalışmada ise, yaşanan yerin, ailelerin eğitim düzeyinin, ebeveyn sağlık durumunun, ailenin kazancının ve ebeveynlerden her ikisinin de olup olmamasının çocukların akademik başarıları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Wilkinson, 2010).

Zorunlu göç bir çok aile sistemini de etkileyen bir olaydır. Zorunlu göç sonucu aileler eski sosyal destek sistemlerini kaybetmişlerdir ve bu çocuk ve ergenlerin akademik motivasyon ve eğitimleri üzerinde etkili olabilmektedir. Aileler ekonomik, sosyal, fiziki ihtiyaçlar anlamında çocuk ve ergenlere tam destek sağlayamayabilir. Burada ise devreye okul ve devlet kaynakları girmelidir. Bu sayede çocuk ve ergenlerin dönemsel olarak yaşadıkları uyum problemleri sosyal uyum sorunları ile bütünleşmeyebilir ve bu sayede yeni yerleşilen çevreye çocuk ve ergenlerin uyumlarına yardımcı olunabilir.

Dil Sorunu

Zorunlu göç sonucu çocuk ve ergenlerin dil sorunu onların uyumlarına olumsuz etki etmektedir. Bilinen çevreden bilinmeye çevreye geçmek, yeni okul hayatına başlamak başlı başına uyum problemleri iken bunun yanında bir de dil problemi vardır. Yapılan bir çalışmada yeni dil kazanmanın bilişsel

performansa etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dil kazanımı için uygun yolların neler olabileceği, okullarda ne gibi çalışmalar yapılabileceği dile getirilmiştir (Kaplan, Stolk, Madeleine, Tucker and Baker, 2015).

İyi bir okul ve iş hayatını etkileyen sorunlardan biri dil problemidir (Wilkinson, 2002). Akademik başarıyı etkileyen durumların araştırıldığı araştırmada katılımcıların İngilizce dil puanlarının düşük seviyede olduğu sonucuna ulaşılmış ve akademik başarı önündeki engellerden biri olarak ortaya konulmuştur (Wilkinson, 2002).

Dil öğreniminin göçmen çocuklar için çok önemli olduğu eğitimciler ve sosyal bilimciler tarafından kabul edilen bir gerçektir. Eğitim sistemine dahil olma, başarılı olma, fırsatları yakalama da dil konusu çocuklar için çok önemlidir. Altı yaşından önce başlanacak olan dil eğitiminin çocukların uyumunda ve başarılı olmalarında öneminin büyük olduğu vurgulanmıştır (McCarthy, 2010).

Eğitim Sistemi

Yapılan bir araştırma da Çek Cumhuriyeti eğitim sistemi için gelen eleştirilerden biri, değişime uğradıktan sonra ayrıcalıklı çocukların daha iyi eğitim alıp göçmen çocuklardan daha avantajlı konuma geldikleri yönünde olmuştur. Bunu engellemek için Mesleki Gelişim eğitimleri verilmiş bunun etkililiği araştırıldığı zaman ise olumlu sonuçlar alınmıştır. Çek Cumhuriyetindeki eğitim sistemi de tüm Avrupa ülkelerindeki eğitim sistemleri gibi 1990'dan bu yana değişime uğramıştır. Kapsayıcı eğitim sistemi vurgulansa da özel eğitimlerle bazı çocuklar daha iyi eğitimler almış ve bu mülteci çocukların eğitim başarısı önündeki engeller olarak görülmüştür. Bunu gidermek içinse seminerler düzenlenmiş ve Mesleki gelişim programının etkililiği vurgulanmıştır (Bacakova and Closs, 2013). Çek Cumhuriyeti örneğinden yola çıkarak diğer ülkeler içinde aynı sorun göçmenler için ortaya çıkabilmektedir. Bu yüzden ülke içinde yaşanan bu değişime uygun olarak göçmenler için eğitim sistemlerinin yenilenmesi çok önemlidir. Genel olarak buraya kadar gelen konulara bakıldığı zaman eski-yeni çatışması göçmen çocuklar için bazı alanlarda sorunlara neden olmaktadır. Finansal zorluk yaşamaları ise göçmen ailelerin çocuklarının eğitiminde en önemli

role sahip bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu engellemek ise devlet sistemlerinin elindedir. Gerekli görülen uygulamalarla bu çocuklar yaşitları ile benzer eğitim ortamına sahip olabilir, akademik hayatları düzene girebilir.

Göç etmiş olan çocuklar için yeni yerleşilen yerdeki eğitim sistemine uyum problemlerinin yanında arkadaşlık ilişkileri ile ilgili de uyum problemleri de görülebilir. Bu konuda aile ve eğitim çalışanlarına belirli görevler düşebilmektedir. Bu konuda aile ile ilgili yapılabilecek çalışmalar aile uyumu kolaylaştırmak için kültürel inançların desteklenmesi, aile içi çatışmalar varsa bu konuda yardım sağlanması, toplumsal anlamda yer değiştirmelerin en aza indirilmesi, kültürel yaşamlarının devam ettirilmesi, çocuklar için eğitim ve yetişkinler için istihdam sağlanması olarak sıralanmıştır (Fazel, Reed, Panter-Brick and Stein, 2012). Çocuklar ile de okul içinde akran ilişkilerinin geliştirilmesi ile ilgili çalışmaların yapılması, etkinliklerin düzenlenmesi onların uyumunu kolaylaştıran etmenler olarak ele alınabilir.

Çocukların eğitim sistemi içine dahil olmaları onların sosyal destek sistemlerini tekrardan yapılandırılmaları için önemli olabilir. Sosyal destek yaşanan travmanın etkisini azaltabilecek etkiye sahip olabilmektedir (Bulut, 2013). Göçmen çocuk ve ergenlerin göç öncesi, sırası ve sonrasındaki yaşamış olabilecekleri kayıplar düşünüldüğünde okul ortamına göçmen çocuk ve ergenlerin dahil olması yaşanabilecek diğer ruhsal bozuklukları da engelleyici olabilecektir.

Ayrımcılık (İrkçılık)

Okul içindeki ayrımcılık ya da ırkçılık olaylarının akademik motivasyonu düşürdüğü ve öğrencilerin öz yeterliliklerine olumsuz etki ettiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Göçmen ailelerin burada yapması gerekenler çocukları ile diğer aileler ile görüşmek ve onlarla iletişim içinde olmak ve dışarda birlikte olmalılarıdır. Okulların ise empati programları yapmaları diğer öğrencilerin göçmenleri anlamalarında önemlidir (Alfaro, Umana-Taylor, Gonzales-Becken, Bamaca, Zeiders, 2009).

Kültürlenme konusunda siyasi ve sosyal engeller (Derluyn ve Broekaert, 2008), dil, sosyal ağlar, ebeveynler ile çatışmalar etkili olabilmektedir (Lincoln, Lazarevic, White and Ellis, 2016). Kültürlenme de ortaya üç durum çıkabilir:

İzolasyon, asimilasyon ve entegrasyon (Lazarevic, White and Ellis, 2016). Bu üç durum içerisinde tercih edilen çocuk ve ergenlerin entegrasyonudur. Sağlıklı bir entegrasyon ile çocuk ve ergenlerin ruh sağlıkları korunabilir.

Travmatik Geçmiş

Zorunlu göç hangi sebep sonucunda ortaya çıkarsa çıksın bu olayın erken dönemdeki çocukları daha fazla etkileyebilir. Bu yüzden bu dönemdeki çocuklar ile travma konusunda çalışılması ve uyum sürecine girmeleri için gerekli olanlar yapılmalıdır. Göçün her aşamasında (öncesinde, sırasında ve sonrasında) yaşanabilecek olan bu deneyimler çocukların gelişimleri ve ruh sağlıkları üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilirler. Genel olarak incelendiği zaman bu deneyimler: kayıplar, şiddet görme, savaşa tanıklık etme, kamp hayatı yaşama gibi deneyimlerdir (Pinto-Wiesse and Burhost, 2007).

Göçmen çocuk ve ergenlerin eğitim sorunları bu beş başlık altında toplanmaya çalışılmıştır. Genel olarak çocuk ve ergenlerin yaşadıkları problemlerin altında önceki travma deneyimi, psikososyal ihtiyaçlar, dille ilgili ihtiyaçlar öne çıkmaktadır (Taylor and Sidhu, 2012). Bunları gidermek için ise bütüncül bir yaklaşımla bu bireylerin psikososyal ve öğrenme ile ilgili ihtiyaçlarının öğrenilmesi bu bireylerin başarısında önemli rol oynamaktadır (Taylor and Sidhu, 2012). Eğer okullar göçmen çocukların eğitimde anahtar rol oynamak istiyorsa, göçmen çocukları temele alarak liderlik ve yönetsel açılardan değişime uğramaları gerekmektedir.

Birincil ve ikincil travmalar ne kadar zarar verici olursa olsun çocuklara verilen psikososyal destek ne kadar az olursa, çocukların işlevselliği ve akademik durumları da o derece olumsuz etkilenir (Fazel, Karunakara and Newnham, 2014). Birincil travmaların atlatılmasında sosyal uyum önemli olabilirken; sosyal uyumun oluşmasında ikincil travmaların varlığı önemli rol oynayabilir.

Göçmen Çocuk ve Ergenlerin İhtiyaçları

Bir olgu sunumundaki sonuçlara göre dil ile ilgili çocuk ve ergenlerin yaşadığı sorunlar onların sosyal çevresiyle iletişime geçmesinde önemli engel oluşturmaktadır. Bunun yanında bilişsel, sosyal ve duygusal sorunlar bu bireylerin kendi yaşlıtlarına göre dersi daha geç anlamalarına neden olmaktadır.

Öğrenme ihtiyaçları ise burada karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yaşadıkları psikopatolojiler için onlara ulaşılması gerektiği ortaya konulmuştur. Bu bireylerin öğretmenlerine güvenmede problemler yaşadıkları, uyku sorunları çektikleri ve derslerde uyuma davranışları gösterdikleri ortaya konulmuştur (Hart, 2009).

Travmatik deneyimi olan çocuklara sağlık eğitimi ve psikososyal desteğin faydalı olabileceği ve uzun süreli gelişimlerinde çok yararlı olacağı belirtilmiştir (Barnett, 1999). Bu yüzden çocuğun ihtiyaçlarını tek boyutlu olarak değil bütünsel bir yaklaşım içinde ele almak teşhis, tedavi ve değerlendirme için oldukça önemlidir (Measham vd. 2014). Aile ve çocuklarla çalışırken geleneksel ve kültürel özellikler göz ardı edilmeden ailenin de sürece dahil edilip desteklenmesi, çocuğun aile ile bir bütün olarak ele alınıp fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması etkili olabilecektir (Anagnostopoulos, 2016). Bunun yanında eğitim çalışanlarının da konu ile ilgili desteklenmesi ve süreçte aktif rol oynamaları çocuklar için olumlu olabilecektir.

Zorunlu göç sonucu yaşanan kayıplar, çevrenin değişimi, uyum problemleri, erken dönem travma deneyimleri bu çocuk ve ergenlerin sosyal, bilişsel ve duygusal anlamda bir çok sorunla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Eğitim alanındaki sorunlar ve uyum problemlerin aşılması için yapılabilecekler bu bölüme kadar anlatılmaya çalışılmıştır. Bundan sonraki bölümlerde ise çocukların psikopatolojileri için neler yapılabileceği hangi tedavi seçeneklerinin kullanılabilceği anlatılmaya çalışılacaktır.

Travma, Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Diğer Bozukluklar

Travma, kişinin yaşadığı bir yaşam olayının sonucunda baş etme mekanizmalarını devreye sokamaması ve bu olay karşısında güçsüz kalmasıdır. Travmatik olay ise kişinin bütünlüğüne zarar verici bir yaşam olayı olmasıdır; buna örnek olarak savaşlar, deprem ve tecavüz gibi olaylar verilebilir (Türksoy, 2003).

Travmatik olayların oluşturduğu en büyük sorun travma sonrası stres bozukluğudur. Çocuk ve ergenler için bu bozukluk incelendiğinde yetişkinlere benzer semptomlar gösterdikleri görülmüştür (Bulut, 2009). Travma sonrası stres bozukluğunun üç tanısı vardır; yeniden deneyimleme, kaçınma belirtileri,

uyarılmışlık düzeyindeki artış. Bu bireyler aynı zamanda dünyaya güvensizlik duyarlar, yaşadıkları olaya öfke duyguları beslerler. Bu sorun kişinin kendisiyle, ailesiyle ve sosyal çevresiyle olan ilişkilerini etkiler (Kaptanoğlu, 2003). TSSB'yi yordayan değişkenler incelendiğinde travmatik olaya maruz kalma, yaş, cinsiyet, kurumsal ve sosyal destek olduğu bulunmuştur (Bulut, 2018).

Yapılan çalışma sonucunda travma sonrası stres bozukluğunun yanında, travma sonucu bireylerde, depresyon %25,8 oranında, anksiyetenin %39,9, somatik sorunların %35,8 oranında olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Aker ve diğerleri, 2002).

Göçmen Çocuk ve Ergenler İçin Tedavi Seçenekleri

Travma sonrası stres bozukluğu çeşitli yaşam olayları sonucu kişilerin baş etme mekanizmalarını kullanamaması sonucu ortaya çıkan bozukluktur. Bu bozukluk sonucu kişinin normal hayatında yaşayacağı büyük değişimler travmanın süresini uzatabilir. Bu gibi nedenler travmaya yönelik yapılacak tedavi hizmetlerinin önemini bize göstermektedir. İster eğitim ortamında isterse kliniklerde olsun tüm sağlık çalışanlarının bu konu üzerinde fazlasıyla durması kişinin normal bir şekilde uyumunu sağlamasında çok önemlidir. Travmayla mücadele için çok fazla seçeneğimiz vardır. Ortaya çıkan durumlara göre bu bakış açılarını kullanarak göçmen çocuk ve ailelere yardımcı olabiliriz. Bağlanma teorileri, bütüncül bakış açısı, bilişsel davranışçı terapi, testimoniyal terapi, bilişsel terapi, davranışsal terapi, öykü yazma, EMDR ve farmakolojik tedaviler bunlara örnek olarak verilebilir.

Bütün bu terapi hizmetlerinin dışında üç aşamalı bir yardım modeli tanımlanmıştır. İlk basamağında güven ilişkisinin oluşturulması, ikinci basamağında travma odaklı terapi ve üçüncü basamağında ise yeniden uyum basamağıdır (Ehnhot and Yule, 2006).

Travma ve Bağlanma Bozuklukları

Göçmen aileler göç öncesinde, sırasında ve sonrasında bir çok zorlukla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu zorluklar travmatik hikâyeleri de varsa eğer çocuk ve aile arasındaki bağlanma problemlerine yol açabilmektedir. Batının akıl sağlığı sistemleri bazı ailelerin kültürlerine uygun olmayabilir ancak bağlanma teorisi diğer teorilerle birleştirilerek onların kültürlerine uygun hale getirilebilir. Aile

sistemleri, travma sistemi ve bilişsel davranışçı teorilerle birlikte kullanılarak bağlanma teorisi o kültürün hassasiyetine uygun olarak düzenlenebilir ve bu aileleri anlamada onlara yardım etmede sağlık çalışanlarına yardımcı olabilir. Bu duyarlılık içerisinde bakıcı desteği, aile terapisi, alıştırılmalar, bireysel olarak çocuğa uygulanan tedaviler bir bütünlük içerisinde olduklarında başarılı sonuçlar elde edilebilir (Stauffer, 2009).

Bütüncül Bakış Açısı

Bu görüşe göre çocuk ve ergenlerin öğrenme, sosyal ve duygusal ihtiyaçlarının sadece kendilerine yönelik olarak değil aileyi de içine alacak şekilde olmalıdır. Öğrenme ihtiyaçları için okuldan sonra devam eden eğitimler önemli rol oynar. Aynı zamanda okul materyallerinin karşılanması gerektiği görüşündedir. Aile ile işbirliği içinde eğitim ortamında çocuğa dil konusunda gerekli kazanımlar sağlanmalıdır (Taylor, 2012).

Bilişsel Davranışçı Terapi

Bu terapi öğrenme teorisi olarak ortaya çıkmıştır (Smith, Perrin ve Yule, 1999; akt: Ehnhot ve Yule, 2006). Bu terapinin teknikleri genellikle çocuklar üzerinde uygulanmaya çok uygundur. Problem çözmeye odaklı olan bu terapide temel amaç bozulmuş olan düşüncelerin daha işler hale getirilmesidir. Bosnalı ergenlere 20 seanslık bir grup terapisi uygulanmıştır. Buna örnek olarak yapılan bir çalışmada terapi içeriğinde rahatlama egzersizleri, travma odaklı aktiviteler ve psikoeğitimler sonucunda olumlu sonuçlar elde edilmiştir (Ehnhot and Yule, 2006).

Bilişsel Terapi

Bilişsel terapinin odak noktası algılar üzerinedir. Kişinin bozulan bu algıları ile çalışılır. Aşırı genellemeler bu terapi için diğer çalışılacak bir alandır. Kişinin dünya ile ilgili algısı genellikle başına bir şey gelmeden önce iyi yöndedir. Ancak yaşanan travmatik bir olay kişide dünyaya ilişkin algılarında bozulmalara yol açabilir. Adil dünya inancı yıkılabilir ve kendisinin bu durumu hak etmediğini dile getirebilir. Bu terapide kişide bu yıkımlardan sonra oluşan genellemeler, bir daha hiçbir şeyin düzelmeyeceğine olan inançlar üzerinde durulur. Bunun için yapılması gereken bilişsel yeniden yapılandırma. Bu tedavi içeriğinde bireyin işlevselliğini azaltan inançların, yorumların ve

otomatik düşüncelerin değiştirilmesi için bireye bunlar fark ettirilir. Danışma süresince de bunlar üzerine yoğunlaşılır (Aker, 2003).

Davranışçı Terapi (Alıştırma Temelli Yaklaşım)

Sistemik duyarsızlaştırma ile başlayan bu terapi yöntemi daha sonraki yenilenmelerle temel tekniklerini yüzleştirme ve alıştırmaya tekniklerini kullanmaktadır. Temel amaç verilen ödevler ile travma yaratan olayın tekrar tekrar yaşantılanması yoluyla bireyler için normalleştirme sürecini başlatmaktır. Uzun süreli alıştırmaya yöntemi travmada kullanılan etkili bir yöntemdir. Bunun aşamaları ise imgesel alıştırmalar ve gerçek yaşam olaylarıdır. İmgesel alıştırmaya kısmında kişiden yaşadığı olayı anlatması ve yazması istenir. Terapi süreci dışında bu yazdıklarını okuması istenir. Gerçek yaşam olaylarında ise danışanda oluşan kaçınma tepkilerini yenmek amaçlanır. Bunun için danışmanın cesaretlendirmesi ile danışanda korku yaratan durumlara aşama aşama yüzleştirilmesi sağlanır (Aker, 2003).

Öyküsel Terapi

Bu terapide danışanın bütün travma geçmişi öğrenilir. Travma sonrası stres bozukluğunun semptomlarının bu hikayeler ve travmatik geçmiş içinde olduğu görüşünü savunur. Öyküsel terapiye otobiyografik anıların içinde travmatik yaşantılar parçalar halinde bulunmaktadır ve bunlar dikkate alınmalıdır. Kırk üç yetişkin mülteci ile yapılan bir çalışmada, 4 seans öyküsel terapiye, 4 seans danışmanlık desteği, 1 seans ise psikoëğitime ayrılmıştır. Bir yılın sonunda alınan çalışmalar bu grup terapisinden olumlu sonuçlar alınmıştır (Ehnhot and Yule, 2006).

EMDR (Göz Hareketleri İle Duyarsızlaştırma)

Travma sonrası stres bozukluğunda EMDR yöntemi kullanılırken ikili uyarım yöntemi tercih edilir burada bir yandan bireyden hikaye alınırken diğer taraftan ise danışanın gözleriyle terapistin parmak hareketlerini takip etmesi istenir. Bu terapide amaç bir yandan hikaye alınırken parmak hareketleriyle danışanın dikkati dağıtılır yani olaya ilişkin dikkat dağılması amaçlanır. Bu terapi yöntemine yönelik çalışmalarda bulgular umut vericidir ve travma sonrası stres bozukluğundaki semptomlar ile mücadele de yararlılığı ortaya konmuştur ancak yine de bu teknik ile ilgili araştırmalara ihtiyaç vardır (Ehnhot and Yule, 2006).

Farmakolojik Tedavi

Travma ve travma sonrası stres bozukluğu ile çalışırken temel hedef kaçınma belirtilerini ortadan kaldırmak, uyarılmışlık düzeyini azaltmak gibi durumlardır. Bunlarla mücadele ederken yukarıda sayılan tedavi yöntemleri kullanılabilirken, bu tedavi sistemlerinin etkisiz kaldığı noktalarda ilaçla tedavi kullanılabilir (Tural ve Önder, 2003). Yaralılığı ispatlanmış bir çok antidepresan danışanların durumlarına göre kullanılabilir. Ancak Ehnhot ve Yule (2006) farmakolojik tedavinin çocuk ve ergenlerde işe yaramadığını terapiler kullanıldıktan sonra, terapiye ek olarak kullanılması gerektiğini savunmuşlardır.

Bütün bu tedavi sistemlerine baktığımız zaman çoğu okullarda uygulanan danışma hizmetlerinin üzerinde bir uzmanlık gerektirebilir. Bu yüzden göçmen çocuklar ile çalışırken okula uyum ve sosyal izolasyonu önlemede okul psikolojik danışmanlarına büyük iş düşerken, tedavi sistemlerinde psikolog ve psikiyatri uzmanlarının bu durumla ilgilenmesi bu bireyler için daha yararlı olabilecektir.

Sonuç

Son yıllarda yapılan göç olaylarına bakıldığında her yaş grubundan insan bu olaydan psikolojik anlamda olumsuz etkilenebilir. Ancak travma konusunda çocuk ve ergenler hem gelişim dönemleri nedeniyle hem de erken travmaya maruz kalabilme gibi nedenlerle büyük bir risk grubunu oluşturmaktadır. Yaşanılan bu durumdan sonra bireyler eski sosyal destek sistemlerini, yakınlarını, arkadaşlarını ve komşularını kaybedebilirler. Bu durum da sosyal izolasyona neden olabilmektedir. Ancak burada önemli olan nokta yeniden uyum konusu olmaktadır. Çocuklar dil, eğitim sistemi gibi konulara uyum sağlamaya çalışırken bir taraftan da ayrımcılık gibi konularla baş etmek zorunda kalırlar. Burada çocuk ve ergenlerin en önemli sosyal destekleri aileleri olabilmektedir. Yaşanılan uyum problemleri ve diğer yaşanan sorunlar bu çocuk ve ergenlerde ruhsal sorunlara ve travmaya neden olabilmekte; gerekli yardımı alamadıkları zaman ise travma sonrası stres bozukluğu geliştirebilme ihtimalleri artabilmektedir.

Göç etmiş olan çocuk ve ergenler arkadaşlarını, öğretmenlerini ve akrabalarını geride bırakmış olabilirler. Bu yüzden bu çocuk ve ergenlerin

sosyal destek sistemlerinde yaşadıkları kayıplar da onları olumsuz etkileyebilir. Bu yüzden göçmen çocuk ve ergenlerin okul sistemine dahil olmaları onlar için önemlidir. Dil problemi ise yaşayabilecekleri bir diğer sorun olduğundan okul sistemine dahil olduklarında ilk etapta dil sorununun aşılması, göçmen çocuk ve ergenlerin sosyal çevrelerini yeniden yapılandırılmalarına yardımcı olabilir.

Okullardaki uygulamalar düşünüldüğünde ise, veli, öğretmen ve öğrencilerde göçmen öğrenci ve ailelerine karşı oluşabilecek olumsuz tutumların değişimi için çalışmaların yapılması etkili olabilecektir. Bu sayede göçmen aileler sürece daha iyi katılım gösterebilirler ve göçmen çocuklar için yapılacak uygulamalar noktasında daha etkili olabilirler. Göçmen çocuk ve ergenler ile çalışırken etkili olabilecek yöntemler içerisinde tartışmalar, yansıtma ve başkaları ile tanışmak gibi yöntemler sayılabilmektedir. Çocuklar ile ilgilenen bireylerin eğitimine de özen gösterilmesi gereklidir (Sims, Hayden, Palmer and Hutchins, 2002).

Okul psikolojik danışmanlarının, öğretmenlerin ve idarecilerin uyum sürecine katkı sağlaması kadar, psikologların ve psikiyatristlerin tedavi yaklaşımlarında kültürlerarası yaklaşımı benimsemeleri etki olabilecektir. Çünkü farklı kültürlerde aynı tedaviler işe yaramayabilir bu yüzden bu alanda çalışanların Göçmenlerin aile ilişkilerini, aile sistemlerini ve kültürlerini tedavi sistemleri ile bütünleştirmesi gerekmektedir. Özellikle çocuklar ile travma çalışırken ailenin de sürece dahil edilmesi çok önemli olabilmektedir (Rousseau, Measham and Nadeau, 2012).

Yaşanan ruhsal sorunlar ile mücadele edilmesi gereklidir, bu alanda çalışacak olan ruh sağlığı uzmanlarının aile profilleri, travma konusu, ergenlerin klinik profillerini çok iyi bilmesi etkili bir yardım için çok önemlidir. 60 mülteci çocukla yapılan bir çalışma da çocuklarda; genel anksiyete %26,8, bedensel yakınmalar %26,8, travmatik üzüntü %21,4 ve genel davranış problemleri %21,4 oranında bulunmuştur (Betancourt, Newnham, Layne, Kim, Steinberg, Ellis and Birman, 2012). Bu çalışma da bizlere mülteci çocuk ve ergenlerle çalışmanın ve onlara destek ve sağlık hizmetlerinin sunulmasının önemini bizlere göstermektedir. Bu yüzden travma alanında eğitilmiş ve bu konuda istekli bireyler yetiştirmenin önemi çok fazladır.

Birçok tedavi sistemi göçmen çocuk ve ergenler ile çalışırken kullanılabilir. Önemli olan noktalardan bir tanesi bu çocuk ve ergenler için ruh sağlığı hizmetlerinin devrede olabilmesidir. Yaşanan sorunlar ileriki yıllarda da bu bireyleri olumsuz etkileyebilmektedir. Son yıllarda yaşanan göç hareketleri düşünüldüğü zaman ise ruh sağlığı çalışanlarının bu konudaki rolü küçümsenemeyecek kadar fazladır. Okulun sürece dahil edilmesi, göçmen öğrenciler ile iletişim halinde olan okul personelinin travmatik deneyimler hakkında bilgilendirilmesi önemli olabilecektir. Bu ortaya konulduğunda göçmen çocuk ve ergenlerin daha hızlı bir şekilde yönlendirme sürecine dahil olmaları sağlanabilir.

Kaynakça

- Aker, T.(2003). Travma sonrası stres bozukluğunda bilişsel ve davranışçı grup terapisi uygulamaları. Tamer Aker, Emin Önder (editörler) Psikolojik Travma ve Sonuçları (ss: 165-179). İçinde. İstanbul: Epsilon.
- Aker, T., Ayata, B., Özeren, M., Buran, B. ve Bay, A. (2002). Zorunlu iç göç: Ruhsal ve toplumsal sonuçları. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 3, 97-103.
- Alfaro, E. C., Umana-Taylor, A. J., Gonzales-Backen, M. A., Bamaca, M. Y. ve Zeiders, K. H. (2009). Latino adolescent' academic success: The role of discrimination, academic motivation, and gender. Journal Of Adolescence, 32, 941-962.
- Anagnostopoulos, D. (2016). Communications of the European society for child and adolescent psychiatry. European Child and Adolescent Psychiatry. 25, 669-672. Doi: 10.1007/s00787-016-0827-4
- Bacakova, M. and Closs, A. (2013). Continuing Professional development (CPD) as a mean store ducing barriers to inclusive education: research study of the education of refugee children in the Czech Republic. European Journal of Special Needs Education, 28(2), 203-216.
- Bal, A. ve Arzubiaga, A. E. (2014). Ahıska Refugee Families' Configuration of Resettlement and Academic Success in U.S. Schools. Urban Education, 49(6), 635-665.
- Barnett, L. (1999). Children and war. Medicine, Conflict and Survival. 15 (4), 315-327. Doi: 10.1080/13623699908409472.
- Betancourt, T. S., Newnham, E. A., Layne, C. M., Kim, S., Steinberg, A. M., Ellis, H. And Birman, D. (2012). Trauma History and Psychopathology in War-Affected Refugee Children Referred for Trauma-Related Mental Health Services in the United States. Journal of Traumatic Stress, 25,682-690.
- Bulut, S. (2009). Factor analysis of post traumatic stress disorder in children experienced earthquakes in Turkey. Contemporary Psychology, Suvremena Psihologija, 12(2), 407-424.
- Bulut, S. (2013). Prediction of post traumatic stress symptoms via comorbid disorders and other social and school problems in earthquake exposed Turkish adolescents. Revista Latino americana de Psicología, 45(1),47-61. DOI: <http://dx.doi.org/10.14349/rlp.v45i1.1315>

- Bulut, S. (2018). The role of objective and subjective experiences, direct and media exposure, social and organizational support, and educational and gender effects in the prediction of children posttraumatic stress reaction one year after calamity. *Anales de Psicología*, 34(3), 421-429. <http://dx.doi.org/10.6018/analesps.34.3.276761>
- Derluyn, I. and Broekaert, E. (2008). Un accompanied refugee children and adolescents: The glaring contrast between a legal and a psychological perspective. *International Journal of Law and Psychiatry*. 31, 319-330. Doi: 10.1016/j.ijlp.2008.06.006
- Ehnholt, K.A. and Yule, W. (2006). Practitioner Review: Assessment and treatment of refugee children and adolescent who have experienced war-related trauma. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(12), 1197-1210.
- Fazel, M., Karunakara, U. and Newnham, E. A. (2014). Detention, denial and death: migration hazards for refugee children. www.thelancet.com/lancetgh.2,313-314.
- Fazel, M., Reed, R.V., Panter-Brick, C and Stein, A. (2012). Mental Health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: Risk and prospective factors. *Lancet*. 379 (9812), 266-282.
- Uluslararası Göç Örgütü (2009). *Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri Sözlüğü (No:18) (Çev.Ed. B.Çiçekli)*. İsviçre: Cenevre
- Gün, Z., ve Bayraktar, F. (2008). Türkiye'de İç Göçün Ergenlerin Uyumundaki Rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(2), 167-176.
- Hart, . (2009). Child refugees, trauma and education: interaction and considerations on social and emotional needs and development. *Educational Psychology in Practice*, 25(4), 351-368.
- Heptistall, E., Sethna, V. ve Taylor, E. (2004). PTSD and depression in refugee children: Associations with pre-migration trauma and post-migration stress. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 13(6), 373-380.
- Kaplan, I., Stolk, Y., Valibhoy, M., Tucker, A. ve Baker, J. (2015). Cognitive assessment of refugee children: Effects of trauma and new language acquisition. *Transcultural Psychiatry*, 0(0), 1-29.
- Kaptanoğlu, C. (2003). Travma sonrası stres bozukluğunda tanı ve klinik özellikler. T. Aker, M.E. Önder (editörler). *Psikolojik Travma ve Sonuçları (ss: 79-89)*. İstanbul: Epsilon.

- Lincoln, A. K., Lazarevic, V., White, M. T. ve Ellis, B. H. (2016). The impact of acculturation style and acculturative hassles on the mental health of Somali adolescent refugees. *Journal of Immigrant Minority Health*, 18, 771-778. Doi: 10.1007/s10903-015-0232-y
- Mace, A. O., Mulheron, S., Jones, C. ve Cherian, S. (2014). Educational, developmental and psychological out comes of resettled refugee children in Western Australia: A review of School of Special Educational Needs: Medical and Mental Health input. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 50, 985-992.
- McCarthy, K. (2010). Adaptation of immigrant children to the United States: A review of the literature. Center for Research on Child Wellbeing Working Paper.
- Measham, T., Rousseau, C., Blais-McPherson, M., Guzder, J., Pacione, L. and Nadeau, L. (2014). Refugee children and their families: Supporting psychological well-being and positive adaptation following migration. *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 44, 208-215. Doi: 10.1016/j.cppeds.2014.03.005
- Papageorgiou, V., Frangou-Garunovic, A., Ilodanidou, R., Yule, W., Smith, P. and Vostanis, P. (2000). Wartrauma and psychopathology in Bosnian refugee children. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 9, 84-90.
- Pinto-Wiese, E. B. ve Burhorst, I. (2007). The mental health of asylum-seeking and refugee children and adolescents attending a clinic in the Netherlands. *Transcultural Psychiatry*, 44 (4), 596-613. Doi: 10.1177/1363461507083900
- Rousseau, C., Measham, T. ve Nadeau, L. (2012). Addressing trauma in collaborative mental health care for refugee children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 18(1), 121-136.
- Sims, M., Hayden, J., Palmer, G. ve Hutchins, T. (2002). Young children who have experienced refugee or war-related trauma. *European Early Childhood Education Research Journal*, 10(1), 99-110.
- Stauffer, S. (2009). Trauma and disorganized attachment in refugee children: Integrating the ories and exploring treatment options. *Refugee Survey Quarterly*, 27(4), 150-163.
- Taylor, S. ve Sidhu, R. K. (2012). Supporting refugee students in schools: what constites inclusive education ? *International Journal of Inclusion and Education*, 16(1), 39-56.

- Tural, Ü., Önder, E.(2003). Travma sonrası stres bozukluğunun farmakolojik tedavisi. Tamer Aker, Emin Önder (editörler). Psikolojik Travma ve Sonuçları (ss: 121-133). İçinde. İstanbul:Epsilon.
- Tuzcu, A. ve Bademli, K. (2014). Göçün Psikososyal Boyutu. Psikiyatride Günel Yaklaşımlar, 6(1), 56-66.
- Türksoy, N. (2003). Psikolojik travma ve tanım sorunları. T.Aker, M.E. Önder (editörler). Psikolojik Travma ve Sonuçları (ss: 9-21). İçinde. İstanbul: Epsilon.
- Wilkinson, L. (2002). Factors influencing the Academic Success of Refugee Youth in Canada. Journal of Youth Studies, 5(2), 173-193.